

La introducció de les *Normes de 1913* a Menorca: *Llum Nova*, la revista capdavantera a difondre l'adhesió¹

GEMMA ALBIOL TORRES

Grup d'Història de la Llengua i Llengua Normativa
Universitat de Girona

Per parlar de la introducció de les *Normes ortogràfiques* de 1913 a Menorca cal primer referir-nos als principals intel·lectuals protagonistes d'aquest afer tan rellevant en la història recent de la llengua catalana. Podrem entendre, llavors, què és *Llum Nova* i en quin context aquesta revista capdavantera va difondre l'adhesió a les *Normes* emanades de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1913. M'agradaria comentar prèviament que l'edició que Moll i Marquès (2001) han fet de la revista és fabulosa; sense els índexs que han elaborat, aquest treball hauria estat molt més difícil de dur a terme.

El nom principal és, sens dubte, el de Francesc Camps Mercadal (1852-1929), *Francesc d'Albranca*, qui va ser un dels representants més emblemàtics de la investigació i la recerca folklòrica a la Menorca de finals del segle XIX. La seva ingent obra contribuï a la formació d'una identitat cultural i lingüística, i la influència que exercí en la societat menorquina ha creat un cert mite sobre la seva figura. Ell fou el principal fundador i impulsor de la revista *Llum Nova*. El cert és, però, que en aquesta empresa no hem de perdre de vista la feina desenvolupada per Andreu Ferrer Guinart (1887-1975) —arribat de Mallorca feia només cinc anys— com a activista cultural i col·laborador de mossèn Alcover. Tanmateix, qui hi escrivia més era Camps Mercadal.

El doctor Camps fou un gran defensor de la llengua catalana i el primer menorquí que va col·laborar en el *Diccionari català-valencià-balear*. És per això, i perquè també va intervenir en la tasca lexicogràfica i dialectològica de l'Institut d'Estudis Catalans a través del seu *Butlletí de Dialectologia Catalana*, que he co-

1. Aquesta comunicació forma part del projecte «Sobre los territorios de la lengua: la frontera franco-española en la historia de la lengua y de la identidad catalanas» (FFI2011-27361; investigador principal: Francesc Feliu).

mençat amb l'esment de la seva tasca. L'estimació per la seva terra va fer que, mogut pel corrent romàntic de l'època, s'interessés per la història i la llengua de Menorca. A ell li devem la majoria de les recopilacions de les diverses manifestacions de la cultura popular que la societat pagesa d'entresegles conservava gelosament: llegendes, costums, cançons, rondalles, refranys, gloses, endevinalles, pregàries, acudits, etc. Si hi ha una obra que destaca és el seu *Folklore menorquí*, amb la qual obtingué el premi de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó l'any 1912.

En aquell moment, Menorca es trobava en un període de confrontació ideològica important. D'un costat, ens trobam amb una Menorca rural, pagesa, catòlica, conservadora, reaccionària i, de l'altre, una Menorca urbana, menestral, anticlerical, progressista i revolucionària, amb una part de la societat que s'organitzava segons els ideals socialistes, comunistes i anarquistes. Francesc Camps Mercadal va militar en la primera de les dues illes.

Va creure que aquells elements del folklore de la pagesia expressaven una manera de ser pròpia i s'hi va abocar; per això la seva labor com a folklorista va ser extraordinària. Tanmateix, això no vol dir que Francesc d'Albranca recollís tota la cultura popular, ja que va seleccionar-ne bona part de la que romanien en la ruralia, però va ignorar pràcticament la cultura popular urbana i va silenciar, en general, aquells elements, com ara cançons o endevinalles, que va considerar immorals o bé que, en paraules seves, induïen a un «equivoc indecent».

1. LA MENORCA DE PRINCIPIS DEL SEGLE XX: EL CONTEXT EN QUÈ APAREIX *LLUM NOVA*

El «periòdic catòlic i regionalista» —segons Torrent i Tasis— *Llum Nova* d'Andreu Ferrer Guinart, Francesc Camps Mercadal i Bernat Borràs Piris, publicat a Migjorn Gran al llarg dels anys 1912 i 1913, se circumscriu a un territori on havien sorgit ja diverses revistes en els anys precedents, maldament fossin de curta durada, cosa que demostra una certa inquietud vers el fet cultural.

Si ens situem en els nuclis més grans de l'illa, a Ciutadella trobam una revista satírica anomenada *Mestre Libori* i dirigida per Antoni Cursach des del 1886; al costat d'aquesta, però, la revista mensual catòlica *Monte-Toro* (1912-1929) tindrà molta més rellevància i surt a càrrec de l'il·lustre Josep Maria Quadrado. A Maó havien aparegut *Es Pandero* (1869), el setmanari literari *El Glosadó* (1882-1884), la revista literària *Es Menurquí* (1891-1892), dirigida per Jaume Ferrer i Parpal, i sobretot la *Revista de Menorca* creada el 1906 al voltant de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, que encara avui és de consulta obligatòria. També hi apareixen *La Alquitara* (1912-1919) i *La Roqueta* de Pere Rosselló (1912-1913), i

el setmanari anticlerical *Tramontana* (1914). Finalment, el *Butlletí de Nostra Parla* (1923-1924), de Joan Mir i Mir, amb col·laboracions dels intel·lectuals Hernández Sanz i Hernández Mora.

En opinió de Coll Mesquida, després d'un període molt advers, marcat pels efectes de la Llei d'impremta de 1838, «la revolució de Setembre de 1868 donarà a la premsa menorquina un impuls molt considerable, i la maduresa definitiva s'assolirà en la llarga etapa de la Restauració». Antoni-Joan Pons i Josefina Salord expliquen la segona meitat del segle XIX com una època de redreçament econòmic que crea una certa indústria a l'illa, amb una petita burgesia i un proletariat urbà bàsics per propiciar aquestes publicacions: «Socialment el període és molt actiu: aparició de grups polítics, d'organitzacions obreres i tot aquesta activitat es veurà reflectida en un nou mitjà de difusió, producte també de la revolució industrial: la premsa».

Al marge d'altres fórmules, com la del diari polític o diari «de partit», apareixerà en paral·lel un tipus de premsa centrada en els gèneres literaris populars, que, segons Pons, «sofreixen durant aquests anys una transformació important» en raó que «de la tradició oral en una societat eminentment agrària passen a una transmissió impresa». Aquesta cultura popularitzant és la que ens mostren diverses publicacions d'entresegles, entre les quals la que ara ens ocupa. Pons, tanmateix, escriu que «no s'hi trobarà un reflex cultural clar d'alta cultura. Perdut l'impuls del XVIII i amb un romanticisme sense forces, caurà en un provincianisme gairebé absolut». Em permetré d'explicar aquest «gairebé» amb l'anàlisi d'un dels pocs contactes que es mantingueren amb l'alta cultura catalana, ço és, l'adopció de les *Normes* que fa *Llum Nova*.

Ara no tenc temps per repassar tot l'espectre de publicacions que a principis de segle veren la llum a l'illa de Menorca, amb ulls posats en les diferents manifestacions de la cultura local. El localisme —o regionalisme— de la premsa, tanmateix, no va ser en va. No l'hem de desmerèixer, sobretot, comparant-ho amb la buidor del panorama de la creació literària en general. Des del meu punt de vista, els múltiples treballs periodístics d'aquells anys són vertaderament admirables com ho és també d'admirable l'esforç que feren els escriptors menorquins per mantenir relacions fructíferes amb els catalans i mallorquins amb qui compartien una certa ideologia i afinitat cultural en raó de l'interès per la llengua i, amb això, pel folklore. Pons i Salord conclouen que es «posaven les bases d'un redreçament que possibilitava una normalitat cultural per la via de l'autoconeixement col·lectiu i de la connexió amb la cultura catalana comuna». La participació de Ruiz Pablo, Francesc Camps i Cosme Parpal, tots ells dirigits per mossèn Alcover, amb qui mantenien una bona amistat, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana significa que realment la intel·lectualitat menorquina tenia un cert paper en el redreçament cultural català.

2. LLUM NOVA I LES NORMES

El 29 de juny de 1912, per primera vegada es publica una revista as Migjorn Gran, produïda exclusivament per persones del poble, vinculades a la Unió des Migjorn Gran. Concretament els components de la Secció Minerva, com bé ens especifica el subtítol de la revista. Aquesta Secció era una entitat cultural que es dedicava a organitzar conferències, vetllades literàries, lectures, excursions, i segons els seus membres havia «fet entrar tants de joves pel camí de la il·lustració i la cultura». De tot això es feia ressò la revista. Tot plegat va sorgir al voltant d'un col·lectiu que treballava a redós del mestre d'escola Andreu Ferrer Guinart. Ell va ser el gran impulsor de *Llum Nova* i Francesc Camps Mercadal, un dels que més la van defensar quan el mestre va partir cap a Mallorca. Camps Mercadal va seguir la tasca cultural iniciada i va evitar la desaparició de la revista. Tanmateix, qui figura sempre com a director és Bartomeu Pons Moll.

La redacció de la revista la formaven molts noms més, alguns més recordats que altres: Bernat Borràs Piris, Jaume Camps Fayas, Joan Estelrich i Artigues (*Turricano*), Josep Fayas Pons, Andreu Ferrer Artigues, Gabriel Martí Bella, mossèn Antoni Pons Pastor, Joan Riudavets Moll (*En Joan de Ca'n Pere*), Pere Riudavets Moll, Geroni Roig Adrover, Josep Sintes de la Torre i «En Quatre Ulls», i molts més pseudònims sorgits per mor de les crítiques que feien. La revista va arribar a assolir trenta-cinc números i va sortir cada quinze dies, durant un any i mig (1912-1913), una vegada impresa a la Impremta i Llibreria de Salvador Fàbregues a Ciutadella. *Llum Nova* publicava notícies molt diverses i detallades dels pobles oferint una visió de com vivia la societat menorquina; fotografiava la realitat d'una societat catalana concreta, la menorquina, però també en bona mesura la de la resta de territoris catalans.

La revista consta d'unes quatre pàgines on podem trobar diverses seccions: un editorial; algun article de societat; cartes al director; poesies; una «Secció recreativa» on hi havia jocs, jeroglífics, semblances, endevinalles, coverbos, epigrames, fuga de vocals, preguntes, entre d'altres; una «crònica» —«De ca nostra»—; necrològiques, i, a vegades, publicitat. Es venia as Migjorn Gran per unitats (5 cèntims per unitat) o per subscripcions (0,30 cada trimestre a Espanya i 0,60 a l'estranger).

Podem dividir la seva trajectòria en dues etapes: del número 1 al 25 i del 26 al 35. Les raons per les quals fem aquesta divisió són diverses. Una té a veure amb el format: de dues columnes passa a tres. Un altre motiu són les seccions; en la segona etapa s'estructuren clarament quatre seccions: *a*) articles de fons i actualitat política, *b*) plana literària, *c*) notícies i comentaris («De la Roqueta» i «De ca Nostra») i *d*) rondalles de Menorca. A més a més, la qualitat del contingut augmenta notablement i també la tipografia canvia: la tasca editorial es refina i la revista

pren un altre aspecte. Una de les particularitats que també cal destacar és que hi surten articles extrets d'altres revistes de Barcelona, com per exemple, d'*El Cultivador Moderno*.

Pel que fa al contingut literari, podem diferenciar-hi la presència de la literatura més dialectal, de tall popular i tradicional, de la publicació de literatura culta. En el primer grup, hi agruparíem el recull de rondalles, glosats, etc., majoritàriament de caràcter amorós. En aquest vessant hi ha les aportacions de Francesc d'Albranca i d'Andreu Ferrer, principalment. Quant a la literatura culta, *Llum Nova* acull les col·laboracions de Pere Rosselló, algun poema d'Àngel Ruiz Pablo i reproduccions del que es produïa al Principat i a Mallorca, com ara *La vaca cega* de Maragall, *Rialla d'abril* d'Apelles Mestres, *Polls venturers* de M. Antònia Salvà, *La llàgrima* de Joan Alcover i un llarg etcètera. Però no només hi apareixen textos poètics, sinó també fragments dels famosos quaderns de «Lectura Popular. Biblioteca d'Autors Catalans», a partir dels quals es fan breus ressenyes i crítiques de les obres. Joan Estelrich hi publicava també traduccions de poemes clàssics. Hi ha també una forta propaganda de les obres de Jacint Verdaguer, i tot això en un context en què la literatura produïda fora de la premsa era a Menorca insignificant.

Si l'haguéssim de definir ideològicament, podríem dir que representava una tendència liberal, més aviat moderada. Tot i això, *Llum Nova* es definia com a apolítica i acollia col·laboradors de molt diversa mena. Cal remarcar que s'integrava en un moviment regeneracionista: la feina que fa el mestre Ferrer Guinart entorn de *Llum Nova*, juntament amb l'aportació folklòrica de Francesc d'Albranca, en realitat, és una feina de recuperació cultural. Segons Torrent i Tasis, ambdós autors seguien la línia d'investigació de Milà i Fontanals: el folklore ha de ser la base a partir de la qual es retroba la «puresa» pròpia del país i amb ella, la identitat cultural i lingüística. Aquest revifament cultural es va consolidar amb l'Associació Menorquina i el seu *Butlletí de Nostra Parla*, a partir de 1923. *Llum Nova* va fer grans esforços per no ser una publicació menor, perquè en el camp de la literatura, com hem vist, es va ocupar tant de textos populars com de poderosos exemples del Modernisme i del Noucentisme i, fins i tot, s'atreu amb la traducció. Però tornem al nostre objectiu i revisem en quina mesura tota aquesta tasca de divulgació literària va anar acompanyada de la difusió i defensa de la norma moderna del català.

Si considerem que la darrera redacció de les *Normes* de l'Institut d'Estudis Catalans és del 26 de gener de 1913, aviat podrem concloure que els directors de *Llum Nova* no s'ho pensen gaire. Tan sols vint dies més tard —dos números després— fan el canvi ortogràfic, que precedirà un canvi també estètic. A partir d'aquell moment se significaran, a més, en la tasca de la difusió de la nova ortografia. És interessant repassar els números de la revista on es tracten qüestions lingüístiques o ortogràfiques.

Ja en els números 3 i 7, de 1912, hi ha unes breus referències a la qüestió de la llengua. L'opció és clara: una revista plenament en català. En el primer número diu que *Llum Nova* admetrà «colaboració de pertot, castellana, ó en plá, donant publicitat á tots es trabays que répiga si á judici del cos de Redacció son publicables». Però només cal que fullegem les pàgines per veure que aquesta opció castellana és minoritària i únicament admesa excepcionalment en casos de reconegut prestigi. En el número 7, en els «Mots de coratge», es diu: «Amb aquest nombre se compleix es primer trimestre desde l'aparició de *Llum Nova*. Avuy que dins Menorca hi ha encara tant poch delit en escriure la llengua nativa y tants ne sentim que mos censuran diguent que en castellá es periodich sería mes llegit, mos complauem també en recuhi els mots de coratge que persones aimants de Mitjorn y de Menorca mos envian». I així es publiquen diverses citacions de diferents lectors que animen a la continuació de la revista.

Els números que recullen i expliquen les *Normes ortogràfiques* de l'IEC bàsicament són set —17, 18, 20, 21, 23, 24 i 25—, que es publiquen entre el febrer i el juny de 1913.

Amb el número 25 (14 de juny de 1913) es compleix el primer any de la publicació de la revista i s'anuncien nous canvis lingüístics —«Reformes importants»— que veurem aplicats en el número següent. En aquest article es fa explícita la voluntat de seguir les *Normes* de la manera següent:

Encara que admetres colaboració castellana si es bona i de molt d'interés p'els llegidors, el periodich sera menorquí, escriguent la primera i segona secció segons les normes ortogràfiques de la llengua catalana, i la tercera i quarta, sense defugir d'aquestes, serán escrites amb el dialecte menorquí.

Repartides en els set números esmentats, doncs, es reproduïxen les vint-i-quatre normes fabrianes. No acaba aquí, però, la feina de difusió. La revista *Llum Nova* creu que la norma d'una regió hegemònica forneix els criteris per a una preceptiva aplicable a tot el domini lingüístic corresponent. En tots els escrits publicats, per tant, s'aplicaven les *Normes*. Així, la normativa catalana de l'Institut barceloní aconseguia ser universal i aplicable a qualsevol de les grans modalitats geogràfiques del domini lingüístic català, com ara el menorquí.

3. ALTRES QÜESTIONS LINGÜÍSTIQUES: NÚMEROS 26, 29 I 30

En aquests tres números de la revista, de la darrera etapa, hi trobem tractades diverses qüestions sobre la llengua que val la pena de resseguir, com sigui que els redactors hi assenyalen que «aquest es un punt sobre el qual convé insistir» (número 26).

— *Llum Nova*, núm. 26 (28 juny 1913). El guionet apareix en el títol per primera vegada com a nova forma a introduir en l'ortografia. Ara, la revista és *Llum-Nova*. Des dels seus inicis fins al febrer de 1913, *Llum Nova* havia mantingut el mateix rètol. Però llavors la revista se sotmet a una gran reforma que, a primera vista, es nota en la font de la lletra i en l'ortografia. Havien de seguir essent coherents amb les opcions lingüístiques preses i, si no havien dubtat a adoptar les *Normes* ràpidament, amb la incorporació del guionet en el títol aconseguen un veritable canvi estètic.

A més a més, en aquell número se celebra el primer any de vida de la revista i es fa una estimació de l'èxit que ha tingut a causa d'estar escrita en català. La resposta és clara: perquè en castellà «No haurien durat tres mesos. [...] ¿Com se pot comprendre assó? Creim que a res mes se deu sino a que está escrit en Menorquí»; és per això que «antes que sortir vestida amb llengua extranya, deixarà d'existir».

— *Llum Nova*, núm. 29 (23 agost 1913). En el primer article d'aquest número simplement es fa un breu apunt on s'explica que s'usa la paraula *vaga*, i no *huelga*, per descriure aquella nova realitat social, «per esser aquella mes castiça en nostre idioma».

— *Llum Nova*, núm. 30 (6 setembre 1913). A la segona columna d'aquest número hi ha «un interessant article» intítulat «El Catalá, obligatori» i extret, diuen, de la «Plana Del Agre de la Terra» del *Sóller*; l'article va signat per un tal Alanis de la Lluna. En aquest text es tracta la importància que té que «els espanyols qui ho són de bon de veres» aprenguin el català. Es diu que la llengua ja té «prou títols» perquè cap home culte la desconegui, i el redactor hi aventura també una predicció, i és que «si les coses de Catalunya segueixen la marxa d'ara, que serà ensenyada, no sols en les escoles nacionals, (es a dir, catalanes), sino en totes les espanyoles». És important l'apreciació de l'adjectiu «nacional» aplicat a les escoles catalanes, ja que contínuament les idees expressades apunten cap aquesta direcció. Hi ha nombrosos exemples d'aquesta concepció pancatalana que es difonia a través de la revista: per exemple, més endavant es parla d'«el camí únic que'ns pot dur a l'unió germanivola de tots», o s'afirma que «no ens coneixerem mentres no'ns entenguem parlant cadascú la propia llengua».

D'altra banda, l'article a què ens referim fa una descripció clara de la realitat sociolingüística, i de la falsa realitat del bilingüisme —«nosaltres los entenem a ells, però ells no'ns entenen»— que deriva cap a un monolingüisme unidireccional d'«els qui voldrien matarlo, millor dit, que nosaltres el matassem» —l'idioma— o els qui «ens demanen que l'extrangulem». L'articulista que s'amaga sota el pseudònim explica als lectors que és «un error pensar que basta amb el castellà» i és contundent quan sentència que els qui reneguen d'usar la llengua sentida com a pròpia «s'avendrien al propi suïcidi, per fer present d'un mort a la patria espa-

nyola». La racionalització que es fa d'aquesta realitat lingüística es basa en l'existència d'un «jo intraduïble», un «jo vertader».

4. ELS EFECTES DE L'ADHESIÓ A LES NORMES

És curiós de notar com, a partir de l'adhesió a les *Normes ortogràfiques*, la revista canvia estèticament i lingüísticament. Començant pel guionet de la composició del títol i pel nom dels mesos. Val la pena fer un buidatge dels aspectes concrets que defineixen clarament un abans i un després en la pràctica lingüística de la revista *Llum Nova*.

La llengua d'abans de l'adhesió presentava les característiques següents:

<i>Ortografia</i>	<i>Fonètica</i>	<i>Morfologia</i>
Ús de les regles castellaneres d'accentuació gràfica	Incoherència en la representació de les consonants finals <i>t/d</i>	Ús tant de la desinència <i>o/u</i> com zero dels verbs per al present d'indicatiu
Ús de l'apòstrof per indicar l'elisió vocàlica	Ús de les sibilants sorda i sonora segons la fonètica dialectal	Desinència <i>-am, -au</i> del plural del present d'indicatiu dels verbs
Ús de la conjunció <i>y</i>	Absència de marques en els pronoms proclítics	Alternança de l'article literari i del salat
Ús de la <i>y</i> grega en diftongs	Confusió de la <i>ela</i> i <i>o/u</i> àtones	De vegades, concordança en gènere i nombre entre participi i el complement d'objecte directe o subjecte
Manteniment de la <i>hac</i> final	Assimilacions i dissimilacions vocàliques com <i>mellorament, inimich</i>	
Plurals amb <i>-es</i> i <i>-as</i>	Addició d'una <i>-t</i> final en alguns mots	
	Epèntesis vocàliques i consonàntiques en els contactes preposicionals	
	Sonorització d'algunes consonants intervocàliques com ara <i>entidat</i>	
	Ús de la <i>y</i> en lloc de <i>-ll</i> en els grups etimològics <i>C'L, LY</i>	
	Addició d'epèntesi vocàlica als pronoms febles	

Després de la publicació de les *Normes*, i de manera immediata, apareixen els usos normatius i resulten especialment significatius els canvis següents: en l'ortografia, l'ús sistemàtic de la *i* conjuntiva, l'intent d'utilitzar el guionet com a marca de separació de mots, i la *ela* doble o geminada amb incorporació de guionet o punt volat. En la morfologia, els plurals femenins en *-es* i les formes verbals en *-en*.

5. CONCLUSIÓ

Hem de concloure, doncs, que *Llum Nova* fou una revista important en la història de la codificació del català contemporani. Ja a partir del febrer de 1913, reconsiderada com una «nova revista», es fa el propòsit d'escriure la primera i la segona plana seguint les *Normes ortogràfiques* de l'IEC, i la tercera i la quarta no en defugiran pas, encara que no hi regirà el mateix rigor.

Les *Normes* probablement s'hi publicaren perquè mossèn Alcover els les havia passat per via epistolar, ja que Francesc Camps era col·laborador del *Diccionari*. De fet, Alcover dóna nota en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* de les publicacions que s'havien adherit en primer lloc a les *Normes* i hi surt *Llum Nova* com a l'única publicació menorquina que ho va fer de bon principi. S'ha de dir que, tot i l'adopció de les *Normes*, hi afloren força incoherències gràfiques. Tanmateix, hem de veure que el veritable valor de tot plegat és que no sols va executar-se una tasca de difusió, sinó que també es van intentar assumir els nous criteris normatius en l'escriptura de la revista i, fins i tot, en aquells escrits de registre més dialectal.

És veritat que no es pot estimar quina incidència va tenir aquest procés de normativització en la societat menorquina, però el fet és que té una significació important en la història lingüística de tots. La llengua catalana tornava com a llengua de l'alta cultura, era una realitat innegable per a una part dels erudits, però era també una realitat per la qual calia encara combatre. La revista *Llum Nova* n'és un bon exemple i una satisfacció per a nosaltres, ara.

Llum Nova ens ofereix, al capdavant, una mostra significativa del procés de modernització de la llengua catalana i, en la mesura que va poder incidir en la consciència lingüística menorquina, va permetre que la consolidació d'unes propostes de codificació es pogués dur a terme sense l'exclusió dels menorquins.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ATENEU CIENTÍFIC, LITERARI I ARTÍSTIC DE MAÓ (1984, 1988, 1990, 1992). *Revista de Menorca* [Menorca: Consell Insular de Menorca].

- CAMPINS PONS, Antònia (1987). «*Llum Nova* (1912-1913): un periòdic amb vocació catalana». *Randa* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 21, p. 151-160.
- CASASNOVAS CAMPS, Miquel Àngel (2005). *Història de Menorca*. Mallorca: Moll.
- COLL MESQUIDA, Germà (1992). «La premsa a Menorca a la primera meitat del segle XIX». *Randa* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 31, p. 131-141.
- GRAÑA I ZAPATA, Isabel (1995). *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIFSUD CISCAR, Àngel (2000). «La proposta lingüística de J. Ferrer i Parpal: un tren en via morta a la Menorca del XIX». *Randa* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 45, p. 97-120.
- MOLL BENEJAM, Antoni Lluís; MARQUÈS SINTES, Miquel A. (cur.) (2001). *Llum Nova: 1912-1913*. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.
- MURILLO TUDURÍ, Andreu (1992). «La societat menorquina en temps d'Antoni Febrer i Cardona». *Randa* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 32, p. 5-39.
- PONS, Antoni-Joan; SALORD RIPOLL, Josefina (1987). «La literatura catalana de Menorca a estudi: un estat de la qüestió». *Randa* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 21, p. 89-107.
- QUINTANA, Josep Maria (1988). *Regionalisme i cultura catalana (1888-1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SALORD RIPOLL, Josefina (1987a). «Pròleg». A: HERNÁNDEZ SANZ, Francesc. *Cultura i societat a Menorca*. Vol. I. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.
- (1987b). «La Renaixença a Menorca: una història (gairebé) impossible». *Randa* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 21, p. 107-119.
- (1993). «La catalanitat menorquinista del *Butlletí de Nostra Parla*». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 187-207.
- TORRENT, Joan; TISIS, Rafael (1996). *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera.